

Jeremy Benthamas: *galimai* didesnės laimės *galimai* didžiausiam žmonių skaičiui siekis kaip *modus vivendi*

DALIA EIDUKIENĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius
El. paštas dalia.eidukiene@vgtu.lt

Straipsnyje papasakojama apie angliškojo utilitarizmo teorijos autoriaus Jeremyio Benthamo (*Jeremy Bentham*, 1748–1832) gyvenimo būdo, grindžiamo „*galimai* didžiausios laimės *galimai* didžiausiam žmonių skaičiui“ principu, modelį. Savąjį *modus vivendi* filosofas pateikia kaip tam tikrą būties formą. Ją kuria bendri individo ir visuomenės tikslai bei moralinės vertybės.

Raktažodžiai: utilitarizmas, nauda, laimė, malonumas, skausmas, moralė, „protingas egoizmas“, simpatija, antipatija, sąžinė, laisvė, prigimtinė teisė

ĮVADAS

J. Benthamo kūryba visada domino tyrėjus. Vieniems ji atrodė naivi, kitiems – subjektyvi. Tačiau visi jie beveik vienu balsu tvirtina, kad ji yra originali ir „padėjo suabejoti tuo metu viešpatavusių etinių ir politinių doktrinų, tokių kaip moralinis intuityvizmas, visuomenės sutartis, prigimtinis būvis ir prigimtinė teisė, pagrįstumu“ (Parekh 1973: 44). J. Benthamo kontrargumentai ir išplėtotą problemų įvairovę lydėjo daugelį paskesnių kartų moralinių ir politinių filosofų. Ir šiandien netyla ginčai jo teorinio palikimo tema. Panagrinėkime keletą jų.

Jamesas Hendersonas Burnsas siekia atsakyti į klausimą: ar J. Benthamo didžiausios laimės paieškos yra „parapijinio“ lygmens ar tam tikra aksioma? Jo atsakymas: nei tai, nei tai. Tik kai kuriuos filosofo teorijos aspektus jis pripažįsta aksiominiais. Visų pirma tai esminis vyriausybės vaidmuo kuriant racionalią ir etišką teisės ir administravimo sistemą bei individo iniciatyvos laisvė privataus elgesio erdvėje (Burns 2005: 61).

Peteris Niesenas mėgina naujai įvertinti bendruomenės laimės iš atskirų asmenų laimės dalių komponavimo galimybę pabrėždamas, kad laimės „gamyba“ dar labai priklauso nuo moralės ir socialinio koordinavimo. Jis pritaria teoretikui dėl moralės ir teisės vaidmens siekiant bendros laimės ir palaiko jo teisinių ir politinių institucijų projektus (Niesen 2009: 241–259).

Kazuo Yano'ą, Tomoaki Akitom'į ir kitus domina ekonominis laimės apskaičiavimo klausimas. Jų nuomone, tam tikras moralinių sprendimų etalonas gali paveikti kolektyvinės laimės didinimą. Skirtingai nuo J. Benthamo kritikų, jie ne tik pritaria autoriaus tvirtinimui, kad laimę galima išmatuoti, ir įrodo, kad XXI a. technologijos yra pajėgios ją apskaičiuoti, bet ir pateikia savo sukurtos technikos aprašymą (Yano et al. 2015: 97–104).

Birutė Pranevičienė aptaria kaip, grindžiant naudingumo argumentu, formuojama šiuolaikinė žmogaus teisių sistema (Pranevičienė 2008: 45–50). Ji mano, kad, vertinant poelgius etiniu požiūriu, gali kilti abejonių, ar kai kuriais atvejais teisinga vadovautis didžiausios laimės principu. Juk „labai sunku įvardyti absoliučias vertybes. <...> praktiškai visos vertybės tampa santykinės“ (Ten pat: 40–41). Tačiau utilitarizmas orientuotas į padarinius ir jo nuostatos daro įtaką teisėkūrai bei žmogaus teisių įtvirtinimui įvairiuose teisės aktuose.

Donatas Murauskas nagrinėja ekonominės teisės analizės paradigmos ištakas ir prieina prie išvados, kad minėtoji paradigma „negali būti atskirta nuo Benthamo <...> konsekventinės utilitarizmo etikos teorijos, suteikusios pirminį impulsą vertinti teisės ir ekonomikos ryšį per naudos siekiančios individus“ (Murauskas 2012: 230).

Albinas Plėšnys, tyrinėdamas ir lygindamas gerovės valstybės modelius šiuolaikinėje kultūrinėje tradicijoje, aptaria tokią valstybę apibūdinančius elementus ir pažymi: „Benthamas – pirmasis liberalus mąstytojas, kurio filosofijoje aptinkame gerovės valstybei būtinas sąlygas“ (Plėšnys 2014: 139). Tačiau bendros gerovės sukūrimo idėją jis traktuoja kaip pagalbinį principą, išgautą iš didesnio bendrumo laipsnio moralinio principo – laimės.

Tomas Kačerauskas laimingą (ar laimės siekiančią) visuomenę įvardija kaip kūrybingo gyvenimo būdo bendriją, kur „ilgalaikis malonumas kuriamas išmintingu sambūviu sukurtinoje socialinėje aplinkoje“ (Kačerauskas 2014: 277). Jo nuomone, laimė yra tiek išmintingos, tiek dorybingos, tiek kūrybingos visuomenės kategorija. Pati laimė sukurta drauge su jai palankia socialine aplinka: jos kūrėjas yra tiek individas, tiek visuomenė.

Minėtų publikacijų apžvalga patvirtina du dalykus. Pirmas: įvairiopi J. Benthamo idėjų vertinimai yra neišvengiami. Tačiau aišku viena – jos puikiai „projektuojasi“ šiandienėje Vakarų Europos kultūrinėje tradicijoje, kur visuomenės intelektualinė, socialinė ir politinė architektūra skatina ieškoti gyvenimo tiesų, neapeinant amžino moralės esmės klausimo. Antras: „naudos fanatikas“, kaip jį su meile ir pagarba vadina Nobelio premijos laureatas vokiečių ir prancūzų filosofas Albertas Schweitzeris, naudingas ir šiandien. Nestandartinis jo mąstymas ir „drąsa materialines gėrybes traktuoti kaip dvasinių gėrybių pagrindą“ (Schweitzer 1974: 2, 119) vis dar slepia daug vertingų prasmų.

LAIMĖ KAIP AUKŠČIAUSIA VERTYBĖ IR TIKSLAS

J. Benthamo moralinės filosofijos argumentacijoje nėra apeliacijos į prigimtinę teisę. Jo nuomone, ontologiniu požiūriu sąvokos „teisė“ esmė yra fiktyvi. Reali ji tampa, kai kalbama apie įstatymą. Todėl prigimtinei teisė mąstytojui – „retorinis sapaliojimas, nesąmonė ant kojūkų“ (Bentham 1973: 269). Jo dėmesys sutelktas į žmogaus laimę, kurią jis traktuoja kaip aukščiausią vertybę, o *galimai* didžiausios laimės siekį – kaip prigimtinę žmogaus duotybę. Šis tikslas J. Benthamui atrodo „vienintelis teisingas, objektyviai privalomas, visais atžvilgiais ir visais lygiais labiausiai trokštamasis <...>“ (cit. pagal Dumont 1802: 1, 18)*.

Didžiausios laimės siekį filosofas pateikia kaip begalinį veiksmą, kurio dalyviai – individas, visuomenė ir visa žmonija. Šio veiksmo jis nepririša prie konkrečios socialinės-politinės situacijos, neriboja jo laike ir erdvėje. Jis kalba apie didžiausios laimės siekį čia ir dabar, nenurodydamas kokio nors apibrėžto galutinio tikslo. Visuotinę laimę jis vadina „absoliučiu nonsensu“ (Bentham

* Pierre 'as Etienne 'as Louisas Dumontas – J. Benthamo mokinys, bendraražygis, jo darbų sudarytojas, leidėjas ir komentatorius. 1822 m. J. Benthamo „Moralės bei įstatymų leidybos principų įvado“ leidinį jis papildė dviem fragmentais, kurie paskesniuose leidiniuose buvo praleisti. Šių fragmentų negalima laikyti eiliniu mąstytojo teksto papildymu. Jis įdomus, rimtas ir sulaukia didelio dėmesio, nes padeda atskleisti savo mokytojo moralinės filosofijos plonybes.

1834: 1, 134–135). Juk didžiausią laimę „reikia įgyti, o apie *summum bonum* pakanka tik kalbėti“ (Ten pat: 136). Tad laimė čia – tikslo idėja, kuriai būdingas tam tikras idealus pilnumas.

Galimai didžiausios laimės *galimai* didžiausiam žmonių skaičiui principą J. Benthamas vadiną „naudos principu“ (cit. pagal Dumont 1802: 1, 18). Sąvokos „nauda“ ir „laimė“ jam nėra tos pačios arba labai artimos reikšmės. Greičiau jas traktuoja kaip sąlygines (laimė nuspėja naudą, o nauda – laimę) ir savo turiniu papildančias viena kitą (tai, kas naudinga, yra laiminga ir tai, kas laiminga, yra naudinga). Mąstytojas naudą apibrėžia kaip „daikto savybę suteikti malonumą, gėrį arba laimę <...> individui arba visuomenei“. Naudos principo funkciją šiuo atveju jis supranta kaip „pritarimą arba nepritarimą kokiam nors (privataus asmens ar vyriausybės) veiksmui priklausomai nuo to, jis didina ar mažina mūsų laimę, <...> prisideda ar trukdo jos siekti“ (Bentham (1781) 2000: 14). *Galimai* didžiausios laimės siekimo veiksmą J. Benthamas sieja su malonumu ir skausmu, kuriuos prigimtis padarė aukščiausiais žmonijos valdovais: „Tik jie vieni nurodo, ką turėtume daryti, ir nustato, ką mes galime daryti. Prie jų sosto pritvirtintas teisingumo ir neteisingumo matas, o, antra vertus, priešasčių ir padarinių grandinė. Jie valdo mūsų veiksmus, mintis, žodžius, o kiekviena pastanga nusimesti mūsų subjektyvumą tai tik patvirtina“ (Bentham (1781) 2000: 14). Tačiau filosofas pabrėžia, kad kiekvienas žmogus, pakludamas minėtiems savo valdovams, privalo „save daryti savo naudos teisėju <...>, priešingu atveju jis nebūtų protingai veikianti būtybė, nes tas, kuris to negeba, yra mažesnis už vaiką, jis – idiotas“ (cit. pagal Dumont 1802: 1, 20). Tad J. Benthamo žmogus pats turi rūpintis savimi, savo laime ir nesitikėti jokios paramos iš šalies. Jis nėra visuomenės marionetė, jo veiksmai – sąmoningi ir jis paklūsta visuomenei dėl savo vidinės motyvacijos jėgos.

INDIVIDAS IR VISUOMENĖ KAIP LAIMĖS SIEKIMO SUBJEKTAI

J. Benthamas visuomenę traktuoja kaip „dirbtinį kūną, susidedantį iš atskirų individų“, kurių „interesų suma“ lemia visuomenės interesą. Todėl „veltui aiškinti visuomenės interesą nesuvokiant atskiro individo intereso“ ((1781) 2000: 15). Taip filosofas iškelia individą ir jo interesus aukščiau visuomenės. Tačiau, kaip rodo tolimesni samprotavimai, pateiktas visuomenės vaizdas nėra grynai atomistinis. Siekdami bendro tikslo, individai ir visuomenė priversti peržengti tarsi tarpusavyje atribotas laimės siekimo teritorijas.

J. Benthamas visuomenės valdžią vadina šios organizacijos „produktyviają jėgą“, kuri ne tik palaiko visuomenės vientisumą, bet ir geba tobulinti ją. Tai ji daro skatindama visuomenės narius sąmoningai aukoti malonumus visuomenės naudai. Šiuo atveju individo „asmeninę moralę“ lemia įstatymo leidėjo reikalavimai, „kuriuos svarbu sužinoti prieš tai, kad suvoktume, kokie yra privačios moralės reikalavimai“ (Bentham (1781) 2000: 233). Tik tai gali pažadinti individus ir visuomenę bendrai siekti laimės, tik taip visuomenėje atsiranda socialinis gėris. Ši auka – privaloma ir „laikina, ji pakeičia mažesnę tiesioginį privalumą dėl esminio didesnio šalutinio pranašumo“ (Bentham 1834: 1, 87). Užtikrinti tokią visuomenės narių auką – „valdžios didžiulis sunkumas ir didžiulė užduotis“ (Bentham (1876) 1954: 431). Valdžia turi vengti nepagrįstų, t. y. neprivalomų, aukų. Todėl ji turi išmaniai tvarkyti savąją „utilitarinę buhalteriją“, kad, žinodama sąnaudų ir pelno santykį, galėtų nustatyti geriausią visuomenės raidos kelią.

Kitas būdas, kuriuo valdžia gali palaikyti visuomenės vientisumą – moralinių polinkių formavimas. Individas, iš pirmo žvilgsnio abejingas visuomenės gerovei, taip pat privalo suprasti savo gerovės priklausomybę nuo visuomeninės, kad, veikdamas bendrų interesų labui, veikia ir savo naudai. Tokia suvoktis garantuoja J. Benthamo teigiamą natūralią interesų harmoniją. Ne paskutinė vieta tenka individui būdingam „grynai visuomeniniam <...> simpatijos arba palankumo motyvui“ (Bentham (1781) 2000: 226). Jeigu ši motyvacija kam nors

nėra būdinga, tai priežastis viena – išsilavinimo trūkumas. Filosofo nuomone, neapsišvietę žmonės negeba suvokti savojo „apšviestojo“ intereso, sutampančio su kitų laime. Šia prasme žmonių moraliniai gebėjimai „jų brandumo požiūriu gali būti vertinami kaip pilnamečio arba nepilnamečio būklės“ (Ten pat: 225). Brandžius moralinius gebėjimus J. Benthamas vadina „aukšta suvokimo ir jausmų kultūra“ (Ten pat: 54), kurios ugdymas priklauso nuo paties žmogaus ir nuo išorinių įtakų. Žmogaus žinių ir proto jėgos poveikis čia – „beveik nepastebimas“. Svarbiausias tarp išorinių veikių – valdymo būdas, nes jis nukreipia žmonių veiksmus ir formuoja jų moralinius polinkius. „Valdymo menas, kai jis nukreipia nepilnamečio būklės žmonių veiksmus, gali būti vadinami auklėjimo menu“ (Ten pat: 55). Valdovas arba visuomenės valdžia veikia kaip globėjas per savo įgaliotus asmenis: „Kai valdžia yra rūpestinga ir dėmesinga, tai paprasčiausias mokytojas, netgi tėvas, motina yra valdovo patikėtinis asmuo.“ Tokios ypatingos valdžios veiksmai „formuoja žmogaus dorovinių palankumų kiekybę, <...> simpatijų ir antipatijų jautrumą“, padaro juos „mažiau nesuderinamus su naudos reikalavimais“ ir daugiau nukreiptus „į oficialią valdžią“ (Ten pat: 56). J. Benthamas sutinka, kad neįmanoma apibrėžti skirtingo jautrumo, išmatuoti jo jėgą ir laipsnį, tačiau mano, kad „užslėptiems palankumams yra būdingi <...> išoriniai ir akivaizdūs požymiai, <...> kurie atstovauja žmogaus vidiniam nusiteikimui“ (Ten pat: 29), o jis yra moralinė veiksmo nuostata.

Taip valdžia, formuodama savo narių moralinius polinkius ir skatindama sąmoningą visuomenės narių malonumų aukojimą visuomenės naudai, formulę „*galimai* didžiausia individo laimė“ paverčia formule „*galimai* didžiausio žmonių skaičiaus laimė“. Taip ji veikia savo ir individo naudai. Valdžios veiksmais, atitinkančiais „didžiausios laimės didžiausiam žmonių skaičiui principą“, J. Benthamas traktuoja kaip morališkai atsakingos vyriausybės politinės programos elementą ((1781) 2000: 15). Nuo jo priklauso ne tik visuomenės gerovės, bet ir jos teisingumo laipsnis.

LAIMĖS SIEKIS KAIP MORALINIS AKTAS

Moralė J. Benthamas apibrėžia „kaip meną nukreipti žmones veikti taip, kad būtų pasiekta *galimai* didžiausia laimė *galimai* didžiausiam žmonių skaičiui“ (Bentham (1781) 2000: 225). Čia turimi omenyje dviejų krypčių veiksmai: individualūs ir tie, kurie susiję su aplinkinių laime. Antruosius mąstytojas įvardija „artimo meile“. Tačiau artimo meilė gali būti vertinama dvejopai: neigiamai (susilaikant ją mažinti) ir teigiamai (stengiantis ją padidinti). Pirmuoju atveju tai – „sąžiningumas“, antruoju – „labdara“ (Ten pat: 226). Todėl kyla klausimas – kokie motyvai lemia, kad būtų svarbi kito laimė, jog tavo laimė derintųsi su kito laime ir nebūtų gauta kito laimės sąskaita? Šis klausimas J. Benthamui lygiavertis tokiam – kokie motyvai (nepriklausomai nuo tų, kuriuos kartais gali pateikti įstatymai ir religija) lemia, kad paklustum sąžiningumui ir labdarai? Į jį filosofas atsako vienareikšmiškai: „Visur ir visais laikais motyvas yra vienas – žmogaus asmeniniai interesai“ (Ten pat). Būtent čia, J. Benthamo nuomone, užgimsta tikroji moralė.

Šią išvadą jis pagrindžia pirmųjų žmonių – Adomo ir Ievos pavyzdžiu: visų pirma jie rūpinosi savo laime, tačiau neatsiribojo nuo abipusės laimės didinimo, kartu didindami bendrą savo laimės sumą. Kito laimėje jie matė tam tikrą savos ir bendros laimės saugumą. (Tik šėtonas rūpinosi savo interesu, jam nerūpi kitų nauda ir gėris.) Tokius pirmųjų žmonių veiksmus siekiant laimės filosofas vertina kaip „socialius“, o juos pačius – kaip „aukščiausio lygio filantropus ir geradarus“ (Bentham 1834: 1, 18–19). Jo nuomone, moralė gali egzistuoti tik kaip laimės siekimo priemonė. Ji atsiranda tuo momentu, kai individas, siekdamas *galimai* didesnės laimės sau, galvoja ir apie kitų žmonių laimę. J. Benthamas teigia, kad su šiuo motyvu susijusiems veiksams būdingas moralės požymis. Tačiau jei kiekvienam žmogui rūpi tik jo asmeniniai interesai, tai kaip paaiškinti geranoriškumą kito atžvilgiu? Mąstytojo nuomone, jo ištakos yra simpatijos jausmas.

Simpatijos jausmo potencialą J. Benthamas atskleidžia prisipažindamas: „Aš – egoistas tiek, kiek juo gali būti žmogus, tačiau mano egoizmas įgavo geranoriškumo formą. Nėra žemėje nė vieno žmogaus, kurio mintis apie skausmus būtų man maloni, <...> kurio skausmų vaizdas nebūtų dėl manęs daugiau ar mažiau kankinantis, <...> kurio džiaugsmo, neparemto lygiaverčiu arba stipresniu kito žmogaus skausmu, stebėjimas nesuteiktų man džiaugsmo. Tokia mano simpatijos jėga“ (cit. pagal Левенсон 1893: 82). Ši J. Benthamo mintis – labai reikšminga. Ją analizuojant galima daryti išvadą, kad mąstytojas drauge su kitais jaudinasi dėl jų džiaugsmų ir skausmų, kad jo egoizmas nuspalvintas nesavanaudiškumo idėja. Kaip teigia filosofas, tokį jį padarė simpatijos jėga.

Simpatijos ir antipatijos principą J. Benthamas traktuoja kaip dar vieną „antrinį“ (šalia naudos principo), dalyvaujantį laimės siekimo veiksmu. Vadovaudamasis simpatija ir antipatija žmogus „pritaria arba nepritaria kokiems nors veiksams ne pagal jų tendenciją didinti laimę ar mažinti ją <...>, o tik todėl, kad jaučia tam tikrą polinkį jiems pritarti ar ne, laikydamas jį pakankamu pagrindu tam <...>“ (Bentham (1781) 2000: 23). Simpatijos objektu gali būti atskiri asmenys, bet kuri visuomenės klasė, žmonija, visos jaučiančios būtybės. Simpatija padeda atlikti moralinį veiksą ir aukoti savo interesus kito naudai. Tačiau geranoriški veiksmai tik iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip asmeninių interesų auka. Čia nėra vietos tikrajai altruistinei meilei. Žmogui rūpi tik jis pats. Jis trokšta dar didesnės laimės, tačiau, vadovaudamasis simpatija kitam, gali darytis maloningas, palankus, labdaringas ir netgi pasiaukojantis. Aukotojo poelgis suteikia malonumų, didinančių bendrą asmeninės laimės kiekį. Tokiu būdu geranoriški veiksmai ir asmeninių interesų aukojimas yra naudingi davėjui, kai mažesnė laimė yra atnašaujama siekiant didesnės. Tokius veiksmus J. Benthamas vadina „moraline dorybe“ (Bentham 1834: 2, 1). Tačiau veiksmus, kurie aukotojui suteikia mažiau negu paaukota, jis įvardija kaip „paikumą“ ir „laimės išlaidavimą“ (Ten pat). Jo nuomone, dorybė tarp tik ten, kur bus lygybė tarp aukojamo ir gaunamo malonumo. Priešingu atveju tai ne dorybė, o yda.

PROTAS IR ĮSTATYMAS KAIP LAIMĖS SIEKIMO AGENTAI

J. Benthamas teigia: „Laimės statinys turi būti renčiamas proto ir teisės rankomis“ (Bentham (1781) 2000: 14). Racionalumą jis laiko esmine moralės savybe ir sąlyga jai egzistuoti. Jis sako, kad „neverta gėrio ar blogio standartų ieškoti Aukščiausiojo valioje. <...>. Mes galime būti visiškai tikri, kad koks nors daiktas yra geras ir atitinka Dievo valią, tačiau iš pradžių reikia sužinoti, ar iš tiesų jis ją atitinka“ (Bentham (1781) 2000: 24–25). Filosofo nuomone, ne moralė apibrėžia šias dvi sąvokas, o jos pačios formuoja moralę, ir tik sąmoningas tikslo numanymas gali padėti teisingai atskirti gėrį nuo blogio.

Kadangi tikslas – *galimai* didžiausia laimė *galimai* didžiausiam žmonių skaičiui – J. Benthamo pateikiamas kaip „vienintelis teisingas“ ir „nereikalaujantis įrodymo“ (Ten pat: 16), vadinasi, atitinkamai reikia taikyti tai, kas jau realiai egzistuoja, t. y. faktus. Už kiekvieno jų slypi priežastis ir padarinys. Pirminė naujai kilusių faktų būtis – chaotiška, nors jų priežastys išsaugo savo kuriamąją galią. Ši chaosą pakeičia dorovingasis protas, vienoms faktų priežastims suteikdamas galimybę pasireikšti, kitas, atvirksčiai, riboja ar slopina, pasirinkdamas priešingas. Taip reiškiny, buvęs priežastimi, tampa tikslo priemone.

Šio veiksmo protagonistas – „tai geranoriškas <...>, elementariausio proto žmogus“ (Bentham (1781) 2000: 76–77), gebantis racionaliai suvokti laimės turinį ir jos siekimo būdus tokiame pasaulyje, koks jis yra. Filosofas ragina, kad jis būtų savarankiškas ir laisvas, kad „kiekvienam brandaus amžiaus ir sveiko proto žmogui turėtų būti leista savarankiškai spręsti ir veikti, ir visa tai, kas gali būti pasakyta ir padaryta kito žmogaus tikslu nukreipti elgesį pirmojo,

yra ne daugiau kaip kvailystė ir išžulumas“ (Bentham 1834: 1, 250). Taigi, žmogus pats turi įvertinti utilitarinį veiksma pagal jo rezultatyvumą, t. y. pagal tai, kaip ir kiek jis prisideda prie laimės didinimo. Jis privalo remtis faktais ir nustatyti kokio nors veiksmo (arba atsisakymo nuo jo) materialinių padarinių ir aplinkybių vertę. Jie J. Benthamui – „svarbiausi“, nes ne tik susideda iš skausmo ir malonumo (arba daro poveikį jų kūrimui), bet dar ir „diktuoja“ (Ten pat: 61–62) paskesnius veiksmus *galimai* didžiausiai laimei siekti. Todėl žmogus, iš anksto žinodamas, kaip vertinti vieną ar kitą faktą, turi išsinagrinėti situaciją ir niekad negali atmesti to, ką pripažino esant protingą ir naudingą.

Siekdamas racionalizuoti moralinę praktiką ir padėti be klaidų pasirinkti geriausią iš turimų alternatyvų (Ten pat: 57), J. Benthamas sukuria, kaip jis mano, vadinamąjį mokslinį metodą, skirtą priimamų sprendimų naudingumo efektui apskaičiuoti. Jis atlieka titanišką darbą pedantiškai klasifikuodamas malonumus ir skausmą, pateikdamas penkiolika paprastų malonumų ir vienuolika paprastų skausmo rūšių, dar juos skirstydamas į gausias antraeiles rūšis. Bet kurį faktą jis siūlo įvertinti pagal šešias aplinkybes: 1) intensyvumą; 2) trukmę; 3) neabejotinumą; 4) artumą; 5) produktyvumą; 6) grynumą (Bentham (1781) 2000: 31). Toks fakto tyrimas išskleidžia jį situacijos kontekste. Ir, jeigu koks nors veiksmas pagal minėtas aplinkybes suteikia malonumą ar eskortuoja jį, tai jis būtinai turi būti atliktas; jeigu veiksmas suteikia skausmą ar yra jo lydimas, veiksmo būtina atsisakyti.

Nesigilinant į detales ir į J. Benthamo „moralinės aritmetikos“ trūkumus, būtina pabrėžti, kad mąstytojas nesiekė sukurti žmogaus elgesio sąvado ir manė, kad kiekvienu konkrečiu atveju galima ir būtina situacinė korekcija (Bentham 1791: 23). Jis siekia padėti individui išvengti klaidų ir nuspėti geriausią iš galimų alternatyvų. Juolab kad „vertinimas priklauso ir nuo pačių daiktų savybių ir nuo paties vertintojo jėgos arba silpnumo“ (Bentham (1781) 2000: 67). Be to, filosofas nereikalauja nagrinėti kiekvieną veiksma be išimties. Tai daugiau nuoroda į idealų racionalaus (moralinio) akto išskaičiavimą konkrečioje situacijoje (Ten pat: 31).

J. Benthamas, kalbėdamas apie įstatymą kaip antrąjį laimės statinį šalia proto, teigia, kad didžiausios laimės būseną nėra natūrali, o įstatymo misija – nukreipti žmones veikti taip, kad būtų pasiekta didžiausia laimė didžiausiam žmonių skaičiui. Įstatymas turi tokią jėgą ir kartu prievarta kuria socialinę harmoniją. Įstatymas priverčia individą suvokti asmeninės gerovės priklausomybę nuo visuomeninės gerovės, kol pagaliau savo interesus jis pradeda tapatinti su visuomenės interesais, o poelgius – atitinkamai su didžiausia laime didžiausiam žmonių skaičiui. Taip įstatymų leidėjas padeda individui suvokti, kad jis, veikdamas bendrų interesų labui, veikia ir savo naudai. Tačiau būtina prievarta, nustatytos blogio ribos, o įstatymas gali užkirsti kelią dar didesniai blogiui.

Rūpestį savo laime J. Benthamas suteikia pačiam individui, o svarbiausia įstatymų leidėjo paskirtis – „apsaugoti individą nuo skausmų“, nes jis „tuo laimingesnis, kuo lengvesnis ir kuo mažesnis skausmas, kuo stipresni ir gauseni malonumai“ (Bentham 1843c: 301). Tačiau įstatymų leidėjas neturi teisės spręsti, kas yra laimė kiekvienam individui, ir ypač primesti savo nuomonę ar „daryti“ jį laimingą bet kokia kaina. Šią misiją jis atlieka nustatydamas ir paskirstydamas individų teises ir pareigas visuomenėje. Filosofui akivaizdu, kad įstatymas negali sukurti teisių be atitinkamų pareigų. Anot jo, teisės – gėris ir nauda tiems, kurie jomis naudojasi; pareigos – blogis tiems, kurie jas vykdo. Ir nieko čia nepakeisi – „tokia natūrali daiktų tvarka“. Tačiau sukurdamas pareigas įstatymas riboja laisvę. Tai akivaizdi tiesa ir neišvengiamas dalykas: „net laisvės apsauga neįmanoma be žalos laisvei“. Taip „įstatymas <...> negali sukurti teisių ir pareigų, nesukurdamas nusikaltimo“ (Bentham 1843c: 301), kurį įvykdęs pilietis negali gauti teisės, nepaaukojęs dalies savo laisvės, ir kuo labiau įstatymų leidėjas įgudęs, tuo ši

auka yra mažesnė. Laisvę ribojančius įstatymus J. Benthamas laiko pateisinamu dalyku, nes jie padeda užtikrinti individualius piliečių lūkesčius atitinkančią tvarką ir gerą valdymą.

J. Benthamas, teigdamas, kad visuomenės laimė „priklauso nuo įstatymų“ (Ten pat: 301), nurodo, kad ji dar susideda iš keturių komponentų: pragyvenimo šaltinių, turto, lygybės ir saugumo. Šiuos komponentus jis vadina „antraeiliais įstatymų leidybos tikslais“, iš kurių susideda bendras laimės tikslas, ir „kuo labiau visuomenė naudojami šiais dalykais, tuo didesnis visuomenės laimės kiekis, ir ypač tos laimės, kuri priklauso nuo įstatymų“ (Ten pat: 302). Akivaizdu, kad pragyvenimo šaltiniai ir saugumas yra vienodo, o turtas ir lygybė – žemesnio lygmens: jei nėra saugumo, nebus lygybės, jei nėra pragyvenimo šaltinių, tai pasiturimas gyvenimas neįmanomas. „Pirmieji du tikslai – paties gyvenimo sąlygos, o du paskutiniai – gyvenimo puošmena“, – teigia Benthamas (Ten pat: 302). Svarbiausias iš jų – saugumas. Jei nebūtų įstatymų dėl saugumo, tai visi kiti įstatymai būtų beverčiai. Saugumo reikalavimams turi paklusti ir kitos visuomeninio gyvenimo sritys, tiesiogiai nesančios antraeiliais įstatymų leidybos tikslais. Visi jie, sudarydami vieną visumą, yra skirtingų lygių, tačiau veikia ir papildoma vienas kitą. Būna atvejų, kai jie yra visiškai nesuderinami, todėl privalo tarsi nusileisti vienas kitam. Kuriam suteikti pirmenybę, nurodo įstatymas. „Būtent tai yra įstatymų leidybos menas, <...> nes neretai čia būtinas sudėtingas išskaičiavimas“ (Ten pat: 303). Pavyzdžiui, lygybė gali reikalauti tokio paskirstymo, kuris nesuderinamas su saugumu. Jei tai įvyksta, įstatymų leidėjas turi rasti būdą spręsti, kuriam iš jų suteikti pirmenybę. Juk negalima pasiekti aukščiausiojo gėrio nepaaukojus kokio nors žemesnio.

Ypač „delikačiai“ įstatymų leidėjas turi elgtis su lygybe. Palankumas lygybei turi būti rodomas tais atvejais, kai ji nekenkia saugumui, negriauna vilčių, sukurtų įstatymų, nesuardo nustatytos gėrybių paskirstymo. „Jeigu visos vertybės būtų dalijamos po lygiai, tai greitai nebūtų ko dalyti <...>, visos vertybės būtų suvartotos ir tie, kurie laukė didžiausios naudos iš lygaus skirstymo, nukentėtų ne mažiau nei tie, kurių nenaudai buvo vykdomas šis skirstymas“ (Ten pat: 303).

J. Benthamas pripažįsta, kad gali pasirodyti keista, kad tarp pagrindinių ir net antraeilį įstatymo tikslų nėra laisvės. Laisvė – tik saugumo sritis ir privalo nusileisti bendro saugumo reikalavimams. Vadinasi, kad „įstatymai įmanomi, tik laisvės nenaudai“ (Ten pat). Tad laisvė negali būti teisės objektu, nes teisė egzistuoja tik tam, kad priverstų žmones daryti tai, ko jie savo noru nedarytų. J. Benthamo nuomone, laisvė gali būti garantuota, tik jei teisės nustato teisinė sistema, o atstovaujamoji demokratija ir atvira valdžia yra būtinos šioms teisėms įtvirtinti.

IŠVADOS

1. Didžiausios laimės didžiausiam žmonių skaičiui siekį J. Benthamas traktuoja kaip gyvenimo tikslą, moralės kriterijų ir racionaliai organizuotą būties formą, kurią formuoja žmogaus veiksmai, interesai ir vidiniai palankumai.

2. J. Benthamo veiksmo utilitarizmas iškelia racionalumą kaip esminę moralės savybę ir sąlygą jai egzistuoti. Jam moralė svarbesnė už veiksmą, kai dorovinis protas ne tik vertina utilitarinį veiksmą pagal jo rezultatyvumą, t. y. pagal tai, kaip ir kiek jis prisideda prie laimės didinimo, bet dar ir diktuoja tam tikras elgesio taisykles, priklausančias nuo situacinės naudos ir todėl įgyjančias besikeičiantį turinį. Taip mąstytojas materialinį gėrį traktuoja kaip moralinio pagrindą, pažymėdamas, kad moralinis gėris tampa gėriu tik dėl savo gebėjimo kurti fizinį gėrį.

3. Moralę J. Benthamas traktuoja kaip socialinį produktą, kai individas ir visuomenė savo didžiausios laimės siekio veiksmus suvokia kitų individų interesų kontekste. Moralę jis grindžia proto argumentais, tačiau moralė nėra tik samprotavimo išdava ar paprastas išskaičiavimas. Jos ištakos yra protingas egoizmas, kuris paveikia utilitarinį gebėjimą aukotis dėl kitų žmonių laimės.

4. Filosofas nepagrįstai mano, kad individas, sąmoningai paklūstantis visuomenei, garantuotai entuziastingai priima ir vykdo visuomenės diktuojamas moralės nuostatas, susijusias su didžiausios laimės siekimu. Tokį „apšviestąjį“ interesą tarsi garantuoja didžiausios laimės siekiančios valstybės *modus vivendi*. Tokios motyvacijos stoka atsiranda dėl išsilavinimo trūkumo.

5. J. Benthamo žmogus, nors ir savarankiškas, racionalus, beaistris laimės ieškotojas, nėra laisvas kūrėjas ar naujų prasmų formuotojas. Jo elgesio taisyklės ir vidinė dinamika priklauso tik nuo situacinės naudos. Tad mąstytojas didžiausios laimės siekiančią visuomenę ir jos teisingą tvarką tarsi pasmerkia inercijai. Ši visuomenė stebi gyvenimo dinamiką, jautriai reaguoja į visus įmanomus realybės pasikeitimus, atsako į sudėtingėjančio pasaulio iššūkius. Jis nusitaikęs į naują socialinę inžineriją ir veikia tik kaip pasikeitimų raidos katalizatorius.

Gauta 2016 04 18

Priimta 2016 12 12

Literatūra

1. Bentham, J. (1774) 1977. *A Comment on the Commentaries and a Fragment on Government*, eds. J. H. Burns and H. L. A. Hart. London: The Athlone Press.
2. Bentham, J. (1781) 2000. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Kitchener: Batoche Books.
3. Bentham, J. (1822) 1996. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. The Collected Works of Jeremy Bentham, eds. J. H. Burns and H. L. A. Hart. Oxford: University Press.
4. Bentham, J. 1834. *Deontology or, The Science of Morality*. London: Longman, Rees, Orme, Browne, Green & Longman; Edinburgh: William Taft.
5. Bentham, J. 1791. *Essay on Political Tactics*. London: T. Payne.
6. *Bentham's Political Thought*, ed. B. Parekh. 1973. London: Croom Helm.
7. Bentham, J. 1802. *Traité de législation civile et pénale* (par E. Dumont). Paris: Bossange.
8. Bentham, J. 1843a. "Anarchical Fallacies", in *The Works of Jeremy Bentham*, Vol. 2, ed. J. Bowring. Edinburgh: William Tait, 489–535.
9. Bentham, J. 1843c. "A Fragment on Government", in *The Works of Jeremy Bentham*, Vol. 1, ed. J. Bowring. Edinburgh: William Tait, 193–291.
10. Bentham, J. (1876) 1954. "The Psychology of Economic Man", in *Jeremy Bentham's Economic Writings*, Vol. 3, ed. W. Stark. London: George Allen & Unwin LTD, 419–451.
11. Bentham, J. 1843b. "Principles of the Civil Code", in *The Works of Jeremy Bentham*, Vol. 1, ed. J. Bowring. Edinburgh: William Tait, 297–365.
12. Burns, J. H. 2005. "Happiness and Utility: Jeremy Bentham's Equation", *Utilitas* 17: 46–61.
13. Dumont, E. 1802. *Traité de législation civile et pénale: Par Jérémie Bentham*. Paris: Bossange, Masson et Besson.
14. Yano, K.; Akitomi, T.; Ara, K.; Watanabe, J.; Tsuji, S.; Sato, N.; Hayakawa, M.; Moriwaki, N. 2015. "Measuring Happiness Using Wearable Technology", *Hitachi Review* 64(8): 97–104.
15. Kačerauskas, T. 2014. *Kūrybos visuomenė*. Vilnius: Technika.
16. Murauskas, D. 2012. „Ekonominė teisės analizė (susiformavimas)“, *Teisė: mokslo darbai* 83: 220–233.
17. Niesen, P. 2009. "Nützlichkeit, Sicherheit, Demokratie: Zur neueren Diskussion um Jeremy Bentham's Utilitarismus", *Neue Politische Literatur* 2: 241–259.
18. Parekh, B. 1973. *Bentham's Political Thought*. London: Croom Helm.
19. Plėšnys, A. 2014. „Gerovės valstybės modeliai šiuolaikinėje kultūrinėje tradicijoje“, *Filosofija. Sociologija* 3(25): 137–145.
20. Pranevičienė, B. 2008. „Utilitarizmo įtaka žmogaus teisių sistemai“, *Jurisprudencija: mokslo darbai* 4(106): 45–50.
21. Schweitzer, A. 1974. *Gesammelte Werke. 5 Bände. Herausgegeben von R. Grabs*. München: Z. H. Beck.
22. Левенсон, П. Я. 1893. *Беккарія и Бентам, их жизнь и общественная деятельность*. Санкт Петербург: Общественная польза.

DALIA EIDUKIENĖ

Jeremy Bentham: The Ideal of the Greatest Happiness for the Greatest Number of People as a Modus Vivendi

Summary

The article describes the model developed by Jeremy Bentham (1748–1832), founder of English utilitarianism, for a way of life based on the principle of the greatest happiness for the greatest number of people.

Bentham's ideas are worthy of attention because they "helped to cast doubt on the validity of the ethical and political doctrines which held sway at the time, such as moral intuitiveness, social contract, state of nature and natural law." It is an undeniable truth that Bentham's counterarguments and the range of problems he elaborated occupied many moral and political philosophers of subsequent generations.

Today as well the debate has not ended on the subject of Bentham's theoretical legacy. The varied estimations of Bentham's ideas are inescapable. But what is clear is that they fit perfectly within Western Europe's contemporary cultural tradition, where society's intellectual, social and political arrangement encourages one to seek life's truths without skirting the eternal question of morality.

Bentham treats the greatest happiness of the greatest number of people as the purpose of life, its moral criteria and the rationally organized form of being, which is formed by people's actions, interests and inner preferences.

Bentham's utilitarianism of action identifies rationality as the essential moral quality and the condition for morality to exist. For him, morality is prior to action, in that moral intellect not only evaluates a utilitarian action according to its consequences, that is, according to how and how much it contributes to the increase in happiness, but also dictates certain rules of behaviour which depend on circumstantial utility and therefore acquire an ever changing meaning. In this way, Bentham treats material wellbeing as the basis for morality, noting that moral good becomes good only due to its capacity to produce physical wellbeing. Bentham asserted the relativity of moral norms, not taking any of their judgements as absolute.

Bentham treats morality as a social product whereby the individual and society understand the ideal of the greatest happiness in the context of another's interests. He grounds morality on arguments by reason, but morality is not an outcome of reasoning nor a simple calculation. Its origins lie in intelligent egoism, which is conscious of the utilitarian capacity to sacrifice on behalf of other people's happiness.

Bentham unjustifiably believes that an individual, consciously heeding society, with a guaranteed enthusiasm accepts and applies society's dictated moral principles related to the pursuit of the greatest happiness. Such an enlightened interest is as if necessarily guaranteed by the modus vivendi of that state which seeks the greatest happiness. The lack of such motivation arises from the lack of education.

Bentham's person, though an independent, rational, passionless calculator of happiness, is not a free creator or a former of new meanings. Their rules for behaviour and their inner dynamics depend only on the utility of the situation. Thus Bentham as if dooms to inertia the society which seeks the greatest happiness through its most just regime. Such a society monitors the dynamics of life, sensitively reacts to all possible changes in reality, and responds to the challenges of an increasingly complex world. It aims at a useful social engineering and acts only as a catalyst of an evolutionary change.

Keywords: utilitarianism, utility, happiness, pleasure, pain, morality, egoism, reasonable egoism, natural law, sympathy, antipathy, consciousness, freedom